

Трибуна Молодого Вченого

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.15>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ ЩОДО СПРАВЕДЛИВОЇ САТИСФАКЦІЇ

Белікова Аліна Олегівна,

аспірантка

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

У статті досліджено національне законодавство України та міжнародно-правових актів з виконання остаточного рішення Європейського суду з прав людини. Визначено особливості виконавчої процедури щодо справедливої сатисфакції. Розкрито принципи остаточності та неоскаржуваності – основних ознак рішень європейської судової інституції. Акцентовано на тому, що для запровадження процесу виконання рішень ЄСПЛ необхідна наявність остаточного рішення Суду, яке має процесуальний статус виконавчого документа та звернення його до виконання щодо виплати справедливої сатисфакції. Проаналізовано законодавчі норми, що регулюють питання виконавчого провадження при виконанні рішень ЄСПЛ. Наведено приклади рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та міжнародної практики з виконання рішень Євросуду. Окреслено стадійність виконавчої процедури, яка полягає в: 1) підготовці до виконання остаточного рішення ЄСПЛ; 2) виконанні його резолютивної частини щодо виплати відшкодування (справедливої сатисфакції); 3) завершенні фактичного виконання цього рішення органами державної виконавчої служби. Звернено увагу на стадію виконання резолютивної частини рішення, яка є центральною в усьому виконавчому процесі, виключно на якій виокремлюється особливість виконавчого провадження при виконанні рішень ЄСПЛ у справах проти України. Зроблено висновок, що характерною рисою виконавчої процедури рішень ЄСПЛ є особливий порядок їх виконання, а також від належного дотримання стадійності цього процесу залежить своєчасна та повна виплата стягувачу справедливої сатисфакції.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, остаточне рішення, виконавча процедура, справедлива сатисфакція.

Belikova Alina. Peculiarities of the procedure for the execution of ECHR decisions on just satisfaction

The article examines the national legislation of Ukraine and international legal acts on the implementation of the final decision of the European Court of Human Rights. Specifics of the executive procedure regarding just satisfaction are defined. The principles of finality and non-appealability – the main characteristics of the decisions of the European judicial institution – are disclosed. Emphasis is placed on the fact that in order to implement the process of execution of ECHR decisions, it is necessary to have a final decision of the Court, which has the procedural status of an executive document and to apply for its execution regarding the payment of just satisfaction. The legislative norms regulating the issue of executive proceedings in the execution of decisions of the ECHR have been analyzed. Examples of the decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine and international practice on the implementation of the decisions of the European Court are given. The phasing of the executive procedure is outlined, which consists in: 1) preparation for the execution of the final decision of the ECHR; 2) fulfillment of its resolute part regarding the payment of compensation (just satisfaction);

3) completion of the actual implementation of this decision by the bodies of the state executive service. Attention is drawn to the stage of execution of the resolutive part of the decision, which is central in the entire executive process, and only at which the peculiarity of executive proceedings in the execution of decisions of the ECHR in cases against Ukraine is highlighted. It was concluded that a characteristic feature of the executive procedure of ECHR decisions is a special procedure for their execution, and the timely and full payment of just satisfaction to the creditor depends on the proper observance of the stages of this process.

Key words: decision of the European Court of Human Rights, final decision, executive procedure, just satisfaction.

Процедура виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Євросуд, Суд) у справах проти України значно відрізняється від національного виконавчого провадження внаслідок наявності певного роду особливостей. Зосередимо увагу на особливостях виконавчої процедури рішень європейської судової інституції щодо справедливої сатисфакції.

Для запровадження процесу виконання рішень ЄСПЛ необхідні, *по-перше*, наявність остаточного рішення Суду, яке має процесуальний статус виконавчого документа; *по-друге*, звернення до виконання остаточного рішення суду щодо виплати справедливої сатисфакції.

У статті 46 Європейської Конвенції наголошено, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1]. Остаточне рішення Суду передається Комітету Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням. Саме в цій статті Конвенції закладено правову основу для забезпечення своєчасного та повного виконання рішень ЄСПЛ.

Доволі чітке розуміння статусу остаточного рішення ЄСПЛ у справах проти України надано в статті 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) [2], згідно з якою такий статус мають рішення, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та рішення щодо справедливої сатисфакції в справі проти України.

Статус остаточного, за приписами ч. 2 ст. 44 Конвенції, рішення ЄСПЛ має, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було

заявлено або якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43 Конвенції.

Отже, рішення Суду набуває статусу остаточного через три місяці з дня його винесення за умови, що сторони не звернулися з клопотанням про перегляд цього рішення Великою палатою ЄСПЛ або в день відхилення такого клопотання. З моменту набуття цього статусу рішення набуває законної сили й підлягає виконанню. Тому остаточність та неоскаржуваність – основні ознаки рішення ЄСПЛ.

Принцип остаточності судового рішення – *res judicata* є однією з основних міжнародно визнаних засад судочинства. Цей принцип передбачає, що жодна зі сторін спору не має права домагатися перегляду остаточного й обов'язкового рішення. Термін «*Res judicata*» (вирішена справа) – це скорочення від фрази «*Res judicata pro veritate habetur!*» (латиною «судове рішення визнається за істину»), що означає незмінність рішення і насамперед необхідність безпосереднього забезпечення його виконання [3].

В основі вказаного терміну перебуває вживане в римському праві положення стану, за якого остаточне рішення повноважного суду, що набуло чинності, є обов'язковим для сторін спору й не може бути предметом перегляду. Згаданий принцип, ураховуючи положення ст. 46 Конвенції, свідчить про те, що попередні рішення Суду, якщо вони застосовуються ним (у частині юридичних конструкцій або аргументації), не мають сили прецеденту, а є автентичним тлумаченням власної юриспруденції [4].

Водночас принцип остаточності судового рішення є складником більш широкого принципу – правової визначеності, який, серед іншого, містить такі категорії, як однозначність, чіткість і зрозумілість зако-

нодавчих норм. Зазначений принцип (*res judicata*) має фундаментальне значення на європейському рівні, що підтверджується численною практикою Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ у своїх рішеннях (зокрема, у справі «Устименко проти України») наголошує на тому, що право на справедливий судовий розгляд повинно тлумачитися з урахуванням принципу остаточності рішення, згідно з яким жодна зі сторін не має права домагатися перегляду остаточного й обов'язкового рішення лише з метою повторного слухання справи й постановлення нового рішення [3]. Відхід від цього принципу, як зауважує Суд у п. 46 рішення у справі «Устименко проти України», можливий лише тоді, коли він зумовлений особливими й непереборними обставинами [5].

Однак урахуваючи ці обставини, Суд у п. 47 вказаного рішення постановив, що якщо звичайний строк оскарження поновлюється зі впливом значного періоду часу, таке рішення може порушити принцип правової визначеності. Хоча саме національним судам насамперед належить виносити рішення про поновлення строку оскарження, їх свобода розсуду не є необмеженою. Суди повинні обґрунтовувати відповідне рішення. У кожному випадку національні суди повинні встановити, чи виправдовують причини поновлення строку оскарження втручання в принцип *res judicata*, особливо коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів стосовно часу або підстав для поновлення строків (рішення у справі «Пономарьов проти України» (*Ponomaryov v. Ukraine*, заява № 3236/03 від 3 квітня 2008 року) [5]. У цьому прикладі апеляційний суд поновив пропущений строк оскарження остаточної постанови суду, ухваленої на користь заявника, не вказавши чітких причин такого рішення.

Аналогічне твердження ЄСПЛ застосував у рішенні *Balan v. The Republic of Moldova* (No.2), наголошуючи, що правова визначеність передбачає повагу до принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності судових рішень [6].

Наступною домінантною ознакою рішень ЄСПЛ є їх неоскаржуваність. У цьому цензі можна провести паралель з рішеннями

Конституційного Суду, які мають аналогічні юридичні ознаки.

Так, 2 грудня 2019 року Конституційний Суд України (далі – КСУ) постановив, що рішення КСУ безвідносно до їх юридичної форми, ухвалені з питань його виключних конституційних повноважень, не можуть бути оскаржені. Такий висновок КСУ зробив у рішенні щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України (рішення № 11-р/2019) у справі № 1-182/2019(4165/2019) за конституційним поданням 49 народних депутатів України [7].

Як далі зазначає КСУ, це зумовлюється особливим конституційним статусом Суду, юридичною природою його рішень, а також надзвичайною важливістю покладених на нього функцій і завдань, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України [7].

Г. В. Берченко, предметом дослідження якого у наукових працях є зазначене питання, наголошує, «...що в зарубіжних країнах поширена практика остаточності всіх рішень Конституційного Суду. Зокрема, як приклад можна навести Боснію і Герцеговину. У ч. 4 ст. VI Конституції Боснії і Герцеговини стверджується, що рішення Конституційного Суду є остаточними і обов'язковими. Про це, зокрема, згадується в п. 14 рішення ЄСПЛ у справі *Simić v. Bosnia-Herzegovina*, No 75255/10 від 15 листопада 2016 р. (справа стосувалася якраз звільнення судді Конституційного Суду самим Судом). Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції Франції рішення Конституційної Ради не підлягають оскарженню. Вони обов'язкові для органів публічної влади і для всіх адміністративних та судових органів. Немає жодного способу оскарження рішень Конституційної Ради ані через саму Раду, ані через інші інстанції національного рівня. Гіпотетично можна ставити питання про оскарження, але не в суто процесуальному розумінні цього слова, лише шляхом внесення змін до Конституції або можливості звернення, зокрема, до Європейського Суду з прав людини» [8].

Безумовно, можна справедливо стверджувати, що неоскаржуваність рішень ЄСПЛ указує на беззаперечність його судових актів та неможливості їх скасу-

вання. Національні суди, під час вжиття додаткових заходів індивідуального характеру – перегляду справи не можуть ставити під сумнів зміст рішення Європейського суду або надавати йому будь-яку правову оцінку, змінювати повністю або частково.

Наступним складником виконавчого процесу є звернення до виконання остаточного рішення суду щодо справедливої сатисфакції. Зауважимо, що її стадійність, на наше бачення, відповідно до чинного законодавства полягає в: 1) підготовці до виконання остаточного рішення ЄСПЛ; 2) виконанні резолютивної частини остаточного рішення ЄСПЛ щодо виплати відшкодування; 3) завершенні фактичного виконання остаточного рішення ЄСПЛ органами державної виконавчої служби.

Досліджуючи питання особливості виконання рішень ЄСПЛ проти України, зупинимося на підготовчій стадії.

Орган представництва, згідно зі ст. 4 Закону, протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного готує та надсилає для опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» його стислий виклад українською мовою (далі – стислий виклад рішення), який має містити: а) офіційну назву цього рішення мовою оригіналу та в перекладі українською мовою; б) номер заяви до Суду; в) дату постановлення рішення; г) стислий виклад фактів у справі; д) стислий виклад питань права; е) переклад резолютивної частини рішення. Зі свого боку, вказане урядове видання публікує стислий виклад рішення протягом семи днів від дня його одержання. До речі, правильність перекладу рішень Євросуду впливає на його фактичне виконання. Тому, беззаперечно, така роль, відповідно до національного законодавства, відведена органу представництва.

Утім, саме оприлюднення офіційного перекладу тексту рішення ЄСПЛ в офіційних виданнях (в газетах «Урядовий кур'єр» і «Голос України») є передумовою настання наступного кроку в цьому процесі. Після цього орган представництва протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного надсилає його стислий виклад стягувачеві, Уповноваженому Вер-

ховної Ради України з прав людини, усім державним органам, посадовим особам та іншим суб'єктам, безпосередньо причетним до справи, за якою постановлено це рішення (ст. 5 Закону).

Надалі законодавством передбачено, що з метою виконання заходів загального характеру держава забезпечує переклад та опублікування повних текстів рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення в професійному середовищі правників. Автентичність перекладу повних текстів таких рішень засвідчується органом представництва [2].

На цій стадії орган представництва визначає видання, яке здійснюватиме переклад та опублікування повних текстів рішень, а також замовлення необхідної кількості примірників видання з метою забезпечення судів, органів прокуратури, юстиції, внутрішніх справ, служби безпеки, установ виконання покарань, інших зацікавлених суб'єктів. Визначення такого видання провадиться органом представництва на конкурсній основі (ст. 6 Закону), що сприяє прозорості зазначеної процедури. Далі забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень покладається на державний орган, відповідальний за організаційно-матеріальне забезпечення судів.

На цьому завершується перша (підготовча) стадія виконання рішень Європейського суду з прав людини, під час якого всі організаційні дії здійснюються органом представництва.

Наступна стадія є центральною у виконавчому процесі, оскільки саме в її процесі відбувається фактичне виконання резолютивної частини остаточного рішення Суду. На наше бачення, виключно на цій стадії виокремлюється особливість виконавчого провадження при виконанні рішень ЄСПЛ у справах проти України. Розпочинається вона з доволі важливої дії – звернення рішення до виконання щодо виплати відшкодування. Воно відбувається протягом десяти днів від дня отримання органом представництва повідомлення Суду про набуття цього рішення статусу остаточного та містить такі елементи виконавчого механізму, які має запровадити орган представництва:

1) надіслання стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби (далі – ДВС) заяву про виплату відшкодування (справедливої сатисфакції) із зазначенням реквізитів банківського рахунку для перерахування на нього грошових коштів;

2) надіслання до ДВС оригінального тексту й перекладу резолютивної частини остаточного рішення Суду в справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, оригінального тексту й перекладу резолютивної частини цього рішення щодо справедливої сатисфакції із засвідченням його автентичного перекладу. Окрім цього рішення, орган представництва надсилає до ДВС оригінальний текст і переклад інших рішень Євросуду в справі проти України, види яких перелічено в статті 1 Закону, а саме щодо дружнього врегулювання та про схвалення умов односторонньої декларації (ч. 1 ст. 7 Закону).

Водночас ч. 2 ст. 7 Закону наголошує, що неподання стягувачем заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання цього рішення. Тобто незважаючи на неподання стягувачем відповідної заяви до ДВС, держава має забезпечити звернення до виконання рішення ЄСПЛ і тим самим розпочати виконавчу процедуру.

Однак Закон не передбачає випадку так званого подвійного звернення до виконання рішення Євросуду як з боку органу представництва, так і з боку стягувача, оскільки два виконавчі провадження не можуть одночасно перебувати на виконанні. У такому разі акцентуємо увагу на позиції першого суб'єкта звернення з урахуванням його повноважень та прав стягувача. У разі надходження до ДВС ще й заяви від стягувача, її має бути долучено до документів виконавчого провадження з відповідним повідомленням про це стягувача. Відкриття ще одного виконавчого провадження, на наш погляд, є недоцільним, навіть якщо припустимо, що його здійснення на законодавчому рівні може відбуватися в межах зведеного виконавчого провадження (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про виконавче провадження» [9]).

Важливим складником недоцільності є: 1) наявність однорідності грошових вимог (виплата відшкодування); 2) особливість

процесуального статусу виконавчого документа, резолютивна частина рішення Суду щодо справедливої сатисфакції замість виконавчого листа; 3) недопустимість подвійного списання коштів з державного бюджету.

Отже, отримавши вищенаведені документи, які прирівнюються до виконавчого листа та, відповідно, мають процесуальний статус «виконавчого» документа, ДВС упродовж десяти днів з дня їх надходження відкриває виконавче провадження відповідно до порядку, передбаченого ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження», та надсилає копію постанови про відкриття виконавчого провадження органу представництва.

У деяких західноєвропейських країнах зі значним досвідом виконання рішень ЄСПЛ тільки рішення Суду не є самодостатнім юридичним документом для процедури примусового виконання. Зокрема, у Федеративній Республіці Німеччина заявник, який отримав рішення Європейського суду з прав людини на свою користь, має звернутися до національного суду з метою отримання «визнання» такого рішення компетентним національним судом за аналогією до процедури визнання рішень іноземних судів. Аналогічна система діє і в Австрії [10, с. 118].

Не заперечуючи щодо застосування в міжнародній практиці механізму «визнання» рішення Євросуду, зауважимо, що запровадження в Україні аналогічної процедури було б зайвим кроком для цієї категорії рішень, які вже на законодавчому рівні мають процесуальний статус остаточного рішення. Між іншим, на наше бачення, процес «визнання» цих рішень може вплинути на тривалість їх виконання.

Надалі здійснюється процедура фактичної виплати відшкодування, особливою рисою якої є її часові межі – три місяці з моменту набуття рішенням статусу остаточного або в строк, передбачений таким рішенням. Цей строк є непорушним. Якщо держава при виконанні рішення ЄСПЛ його порушує, то на суму відшкодування нараховується пеня відповідно до зазначеного рішення.

За цієї процедурою, визначеною ст. 8 Закону, орган представництва протягом одного місяця від дня відкриття вико-

навчого провадження надсилає до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, постанову про відкриття виконавчого провадження та необхідні для цього документи (оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду щодо справедливої сатисфакції у справі проти України). Лише після надходження цих документів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів – Державна казначейська служба України (далі – Казначейство України) протягом 10 днів здійснює списання коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України на вказаний стягувачем банківський рахунок, а в разі його відсутності – на депозитний рахунок ДВС [2]. Факт списання Казначейством України коштів за судовим рішенням підтверджується певним фінансовим документом, який направляється до ДВС і слугує доказом виконання рішення Суду щодо виплати відшкодування.

Безумовно, підтвердження списання відшкодування й виконання всіх інших вимог (грошового характеру), вказа-

них у резолютивній частині остаточного рішення ЄСПЛ, є підставою для закінчення виконавчого провадження. У цьому разі процесуальним документом державної виконавчої служби є постанова державного виконавця про закінчення виконавчого провадження, яку він виносить згідно з ч. 2 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», у день настання відповідних обставин або в день, коли йому стало про це відомо, а саме про фактичне виконання в повному обсязі рішення Суду. Зі свого боку, ДВС протягом трьох днів надсилає органу представництва цю постанову разом із документальним підтвердженням списання коштів з державного бюджету. У такому разі ДВС є відповідальним органом у частині виплати стягувачу відшкодування.

Отже, на цьому етапі завершуються дії органу ДВС у частині здійснення виконання рішень ЄСПЛ, чим закінчується процедура виконавчого провадження. Доречно підкреслити, що характерною рисою виконавчої процедури рішень ЄСПЛ є особливий порядок їх виконання. Від належного дотримання стадійності цього процесу залежить своєчасна та повна виплата стягувачу справедливої сатисфакції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.01.2024).
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 28.01.2024).
3. Феміда передумала: чому суд порушує принцип «вирішеної справи». URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/res_judicata_principle_in_ukrainian_courts/ (дата звернення: 28.01.2024).
4. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 5. Київ : Українська енциклопедія, 2003. 736 с.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Устименко проти України від 29 січня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b27#Text (дата звернення: 28.01.2024).
6. Роз'яснення Верховним Судом способу виконання рішення в межах перегляду справи після ЄСПЛ, через що відбулася фактична зміна суті остаточного рішення суду, порушує конвенцію. 2023. URL: <https://advokatpost.com/roz-iasnennia-verkhovnym-sudom-sposobu-vikonannia-rishennia-v-mezhakh-peregliadu-spravy-pislia-iespl-cherez-shcho-vidbulasia-faktychna-zmina-suti-ostatochnoho-rishennia-sudu-porushuie-konventsiiu/>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 02 грудня 2019 року, № 11-п/2019 у справі № 1-182/2019(4165/2019) за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11_p_2019.pdf.

8. Берченко Г. В. Обов'язковість, остаточність і неоскаржуваність рішень і висновків Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Том. 1, № 58. С. 67–71. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35710/1/>.
9. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
10. Кочура О. О. Окремі аспекти виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187224007.pdf>.